

Idea grodów „typu biskupińskiego” wczoraj i dziś

Przeanalizowanie w kontekście historycznym idei grodów typu biskupińskiego nie jest prostym zadaniem. Na początku zdać sobie trzeba sprawę, jak rozpatrywany problem został głęboko uwikłany w dzieje polskiej archeologii, a szerzej nawet, przemiany świadomości narodowej¹. W celu uporządkowania wielu dylematów, trzeba odwołać się do socjologicznego pojęcia typu idealnego, stosowanego z powodzeniem jako metoda badawcza przez Maxa Webera. Upraszczając jego definicję na nasz użytek, najlepszym sposobem myślenia o typie idealnym jest rozważanie go jako „typu idei”, tzn. czegoś, co archeolog wypracowuje w swoim umyśle w odniesieniu do świata rzeczywistego, dokonując jednocześnie selekcji elementów pasujących do siebie w najbardziej racjonalny sposób. Max Weber przewidywał, że konstruując przemyślane „typy idealne”, zdobywamy wiedzę o funkcjonowaniu świata. Możemy ją następnie powiększyć, porównując typ idealny z rzeczywistością, obserwując, czym i dlaczego rzeczywiste zjawiska różnią się od typów idealnych².

Kto stoi jednak na stanowisku, że poznanie historycznej rzeczywistości powinno lub może stanowić „bezzałożeniowe” odzwierciedlenie „obiektywnych” faktów, ten odmówi typom idealnym jakiegokolwiek wartości. Im bardziej jednak zależy nam na jasnym uświadomieniu doniosłości jakiegoś zjawiska kulturowego, tym bardziej nieodparta staje się potrzeba operowania pojęciami jasnym i określonymi nie tylko cząstkowo, lecz wszechstronnie. W tej funkcji „typ idealny” jest w szczególności próbą ujęcia indywiduów historycznych za pomocą pojęć genetycznych³. Stanowi on zatem abstrakcję wobec rzeczywistości empirycznej, jego celem zaś jest uchwycenie pewnych wspólnych cech podobnych procesów i struktur. Ponadto może być wykorzystywany do porównania i przeciwstawienia zdarzeń empirycznych w różnych kontekstach poprzez dostarczenie wspólnej miary analitycznej. Albowiem wskazując odpowiednie odchylenie dwóch lub więcej konkretnych empirycznych sytuacji od „typu idealnego”, byłoby możliwe porównanie tych dwóch sytuacji i przez to lepsze ich zrozumienie⁴.

1. Biskupin na straży Prastowiańszczyzny, rys. J. Kisielewskiego (1939 r.), Za: D. Piotrowska, *Biskupin-ideologie – kultura, (w) Archeologia, kultura, ideologie*, pod red. B. Gedigi i W. Piotrowskiego, Biskupin-Wrocław 2004, s.112

Zgola odmiennie przedstawia się historyczny problem grodów „typu biskupińskiego”. Dramatycznie wręcz zdiagnozował to zagadnienie Stanisław Tabaczyński: „odnosi się wrażenie, iż (...) wybitnych badaczy cechuje swego rodzaju „biskupinofobia”. Omijają oni starannie, choć naturalnie nie można tego nadmiernie generalizować, trudną problematykę analizy i interpretacji odkryć biskupińskich”⁵. Zarysowuje się krytyczna sytuacja, bowiem póki nie ma jednoznacznej deklaracji na temat przedmiotu badań (czyli „typu biskupińskiego”), nie zostaje dostatecznie spełniony warunek intersubiektywności dyskursu naukowego⁶.

Spotykamy już na wstępie rozbieżności w ocenie lużyckich grodów

typu biskupińskiego, wynikające z nieuwzględniania weberowskiej kategorii „typu idealnego”. Przyjmuje się, że ten typ osiedli obronnych charakteryzowała lokalizacja w pobliżu jezior – na wyspach, półwyspach lub przesmykach. Ich najbardziej czytelne cechy to regularna i zwarta, naziemna, drewniana zabudowa wewnętrzna z systemem komunikacyjnym oraz układy konstrukcji obronnych. Biorąc pod uwagę horyzont końca epoki brązu i początku epoki żelaza, tylko pewna część grodów odzwierciedla cechy „biskupińskie”⁷. Józef Kostrzewski wymieniał wśród nich w 1938 roku Biskupin, Smuszewo, Jankowo, Kruszwicę – Ostrów Rzępowski, Koziegłowy, Komorowo i Wiewórczyn nad jeziorem izdebińskim. Wszystkie natomiast domniemane i pewne grody kultury łużyckiej z Wielkopolski, Pomorza, Śląska, Mazowsza i wschodnich Niemiec szacował na 84 obiekty⁸. Współcześnie liczba ich jest obniżona dwuipółkrotnie⁹. Wyróżnikiem grodów typu biskupińskiego według J. Kostrzewskiego były analogie w zakresie budownictwa obronnego. Zaznaczał on jednak, że w żadnej z wymienionych miejscowości nie stwierdzono wszystkich zjawisk, składających się na specjalny charakter grodu biskupińskiego¹⁰. Ten mankament, inspirujący dla metodologii typu idealnego, poza nielicznymi wyjątkami, do dziś nie pobudził badaczy do prowadzenia studiów porównawczych pomiędzy tzw. grodami biskupińskimi¹¹.

Według danych aktualnych w 1976 roku A. Niesiołowska-Wędzka określiła liczbę grodów „typu biskupińskiego” od kilku do kilkunastu, wymieniając bez wątpliwości Biskupin, Smuszewo, Jankowo i Sobiejuchy, uzupełnione Izdebnem, przy wyłączeniu natomiast Komorowa i innych, wspomnianych wcześniej przez J. Kostrzewskiego. Osiedla należące do wąskiej grupy „biskupińskiej” charakteryzować miała duża jednolitość formy, rozmiarów oraz lokalizacji¹². O ile J. Kostrzewski widział w domach łątkowych grodu biskupińskiego najstarsze ślady na drodze ewolucji form domostw i podobnego budownictwa w Europie, zaś ciągłość tej tradycji przenoślił do czasów średniowiecznej słowiańszczyzny¹³, to A. Niesiołowska-Wędzka wykorzystując idee dyfuzjonizmu, wywodziła pochodzenie grodów „typu biskupińskiego” z oddziaływań kultur śródziemnomorskich¹⁴. W nowatorskiej próbie rekonstrukcji gospodarki mieszkańców halsztackich grodów „typu biskupińskiego” przeprowadzonej przez M. Henneberga i J. Ostoję-Zagórskiego w 1977 roku, do powyższej kategorii zaliczone zostały: Biskupin, Jankowo, Izdebnem, Smuszewo i Sobiejuchy. Dzięki wykorzystaniu pewnych elementów funkcjonalizmu, podejście modelowe uwzględniało i jednoczyło aspekty przemian wewnętrznych z akceptowanym zakarpacim pochodzeniem grodów „typu biskupińskiego”, łągodząc dyfuzjonizm i odrzucając archaiczny ewolucjonizm kulturówy¹⁵.

Studia nad grodami ludności kultury łużyckiej w Wielkopolsce podążyły z upływem czasu w kierunku metody mikroregionalnej¹⁶, oddalającej perspektywę poznawczego wykorzystania „typu idealnego”. W konsekwencji obraz osiedli obronnych kultury łużyckiej w Wielkopolsce zaprezentowany w 1991 roku przez Wojciecha Śmigielskiego uległ uszczegółowieniu, po raz kolejny zmieniając zbiór desygnatów kategorii „grodów biskupińskich”. Jak stwierdził W. Śmigielski, wielkopolskie osiedla obronne kultury łużyckiej nie reprezentowały jednolitej formy przestrzennej. Pierwszą tworzą grody należące do tzw. „typu biskupińskiego”. Są nimi zdaniem W. Śmigielskiego Biskupin, Smuszewo i Izdebnem, otoczone wałami skrzyniowymi. Charakteryzowały się one znacznym podobieństwem lokalizacji, rozmiarów, formy zewnętrznej, zabudowy i rozplanowania. Analiza rozplanowania grodów w Jankowie i Sobiejuchach przeprowadzona przez W. Śmigielskiego przekonuje, że różnią się one znacząco od tamtych trzech, reprezentujących „typ biskupiński”. Grody w Jankowie – a także prawdopodobnie w Bninie - były również bronione wałami skrzyniowymi, ale ich zabudowa miała inny charakter i odmienne rozlokowanie. W Jankowie np. domy drewniane stały być może w strefie przywałowej, zaś wewnątrz grodu zajmował pusty plac. Nie wiadomo jednak, czy zabudowa była zwarta czy rozproszona. Do kolejnej grupy W. Śmigielski włączył obiekty otoczone wałami ziemnymi i o konstrukcji rusztowej, o rozplanowaniu wnętrza nieregularnym (rozproszonym) i zabudowie częściowo ziemiankowej. Należą tu: Cichowo, Grodzisko, Ostrowite, Święte i Tarnowa. Pozostałe grody zostały przebadane w zbyt małym stopniu, żeby można było scharakteryzować ich zabudowę jak również

rozplanowanie. Wnioski przedstawione w 1991 roku przez W. Śmigielskiego sprowadzały się do braku adekwatnych dla tak ważnego zagadnienia studiów porównawczych i syntez naukowych. Jak pisał wówczas W. Śmigielski, chociaż od podjęcia badań na grodziskach kultury łużyckiej w Wielkopolsce minęło w 1991 roku już ponad 60 lat, ciągle były one na wstępnym etapie swego rozwoju. Dość dobrze znane są systemy i konstrukcje obronne i właściwie, poza Biskupinem i Smuszewem, niewiele więcej. Patrzenie na wszystkie grody przez pryzmat Biskupina – najlepiej zbadanego, ale ciągle nie opracowanego – daje obraz zwichnięty. Wyróżnia się z nich niewielka grupa trzech obiektów (Biskupin, Smuszewo, Izdebno), charakteryzujących się dużym podobieństwem (można je nazwać „typem biskupińskim”), ale i one różnią się między sobą szczegółami budowy wałów i systemów obronnych oraz rozplanowaniem. Pozostałe grody przedstawiają obraz zupełnie odmienny, nie sposób ich łączyć w jedną grupę, gdyż różnią się między sobą pod wieloma względami. O ich zabudowie według W. Śmigielskiego niewiele wiemy, a o rozplanowaniu wnętrza prawie nic nie można powiedzieć. Antidotum dla złej sytuacji miałyby być wykopaliska na poszczególnych obiektach¹⁷.

Poszukiwania faktów nie sprzyjały formułowaniu kryteriów weberowskiego „typu idealnego” dla grodów biskupińskich. Wręcz przeciwnie, zaowocowały pogłębionym rozdzwiewaniem w ich interpretacjach na przełomie XX/XXI wieku. Bez wskazywania powodów, Janusz Ostojka-Zagórski w ostatniej monografii pradziejów Wielkopolski z 2008 roku zaliczył do grodzisk „typu biskupińskiego” bardzo rozbudowaną grupę obiektów obronnych. W jego ujęciu byłoby to: Smuszewo, Sobiejuchy, Izdebno, Biskupin, Jankowo, Kruszewica, Komorowo, Objezierze, Ostrowite Trzemeszeńskie, Świętne, Słupca, Koziegłowy, Kórnik-Bnin, Tarnowa, Grodzisko, Wieruszów-Podzamcze, Cichowo i Przemęt. Oprócz nich także domniemane grodziska w Kozielcu, Szarleju, Stodolni, Radzimiu, Rybojadach i Wolsztynie¹⁸. Inaczej przedstawione zostały grody „typu biskupińskiego” przez A. Grossman w 2006 roku. Zaliczyła ona do tej kategorii jedynie pięć obiektów: Biskupin, Jankowo, Izdebno, Smuszewo i Sobiejuchy¹⁹.

Zagadnienie militarnych funkcji grodów biskupińskich radykalnie przewartościowane zostało przez A. Mierzwińskiego, który przy okazji udowodnił, że nieostre definiowanie przedmiotu badań doprowadza do zamętu pojęciowego. Strefa empiryczna jest podatna na różnorodne interpretacje w procesie poznawczym wiodącym od kontekstu archeologicznego do historycznego²⁰. Andrzej Mierzwiński przyjął alternatywną hipotezę wyjaśniającą układ konstrukcji biskupińskich. Oparła się ona nie na domniemanej obronności w sensie militarnym, lecz na ochronnych funkcjach względem napierającego żywiołu wodnego. Hydrotechniczna interpretacja konstrukcji obwodowych wydała się A. Mierzwińskiemu także dopuszczalna w odniesieniu do osiedli z Jankowa i Sobiejuch²¹. W podsumowaniu swoich hipotez stwierdził on, że preferowane wcześniej kierunki badań tzw. grodów typu biskupińskiego stały się mało efektywne w sensie poznawczym. Hasło „grody biskupińskie” wywołuje współcześnie gotowe ciągi skojarzeń wiązanej z nimi koncepcji „czynniki urbanizacyjnych”, co według A. Mierzwińskiego poniekąd odbiera sens podejmowaniu prac terenowych i różnorodnych studiów dotyczących tych obiektów oraz ich otoczenia, skoro mają one służyć wyłącznie potwierdzeniu powszechnie akceptowanego ujęcia problemu²². Radykalizm tej diagnozy nie jest wyjątkowy, bowiem także inni badacze zauważają, że „w przypadku wykopalisk biskupińskich nastąpił wyjątkowo głęboki rozdziew między ich znaczeniem społecznym i funkcjonowaniem w masowej wyobraźni przynajmniej części społeczeństwa polskiego, a dotyczącymi ich badaniami naukowymi”²³.

Wobec kontrowersji naukowych, społeczna idea grodów typu biskupińskiego opierała się przede wszystkim na charyzmie samego Biskupina, dowodzącego swymi zabytkami najpierw Prastłowiańskich korzeni narodu polskiego, później natomiast ciągłości procesu dziejowego, wraz z nadzieją odsłonięcia pełnego cyklu rozwojowego od przedklasowego „łużyckiego” grodu wspólnoty pierwotnej do plemiennego grodu wczesnofeudalnego Polan. Biskupin i grody „typu biskupińskiego” scalały środowisko polskich archeologów w latach 50. XX wieku na płaszczyźnie ideologicznej i metodologicznej²⁴. Interdyscyplinarne wykopaliska otwierały poligon doświadczalny stosowania coraz to nowocześniejszych metod badawczych. Tworzyły miejsce, gdzie po-

dejmowano nowatorskie wtedy eksperymenty w zakresie starożytnych technik produkcyjnych, inspirowane wpływami szkoły historyczno-kulturowej²⁵. Poszerzenie zakresu teoretycznego nastąpiło w kolejnych latach na podłożu badań grodów lużyckich w Jankowie i Sobiejuchach²⁶.

Wobec nie dość precyzyjnie zdefiniowanego w nauce pojęcia „grodów biskupińskich” jako poznawczego „typu idealnego”, ich idea współcześnie przechodzi głęboką metamorfozę. Ze stanowiska archeologicznego ilustrującego w II RP nacjonalistyczną linię polityczną narodowej demokracji²⁷, Biskupin przekształcił się w otwarte forum naukowe archeologii środkowoeuropejskiej (ryc.1). W 1998 roku profesorowie Bogusław Gediga i Jan Bouzek zainicjowali cykl konferencji poruszających różnorodne zagadnienia pradziejów epoki brązu i wczesnej epoki żelaza²⁸. Gród biskupiński stał się wyjątkowym symbolem przemian ideologicznych, zachodzących w nauce i światopoglądzie społeczeństw Europy Środkowej od lat 30-tych XX wieku. Przebiegały one od ideologii nacjonalistycznej, przez okres zimnej wojny i dominacji marksizmu, po fazę współczesnej integracji europejskiej, dokumentowanej kilkunastoma jesiennymi festynami archeologicznymi²⁹. Na tle docenionych w Sztokholmie medalem Europa Nostra wybitnych osiągnięć kulturotwórczych³⁰, Biskupin wraz z ideą grodów „typu biskupińskiego” pozostał według niektórych uczonych peryferyjnym problemem badawczym w polskiej archeologii.

Prekursorska metodyka i technika wykopalisk biskupińskich Józefa Kostrzewskiego i Zdzisława Rajewskiego³¹, stanowi obecnie konserwatorski standard. Nadrzędną wartością jest stworzenie projektu badawczego³², zgłębiającego istotę „typu idealnego” grodzisk biskupińskich, na podobieństwo choćby opisanego przez C. Renfrew i P. Bahna Projektu Melos, zrealizowanego z powodzeniem w odniesieniu do kultury cykladzkiej z epoki brązu. Wynikiem tych prac było uświadomienie niestosowności traktowania Melos i innych wysp cykladzkich jako jednostronnych odbiorców wpływów kulturowych narzucanych z zewnątrz. Przeciwnie, dowiedziono, że w kręgu egejskim zachodziły bezpośrednie wzajemne oddziaływania. Istniały powiązania nie tylko pomiędzy domniemanym centrum a peryferiami, lecz pomiędzy jednostkami osadniczymi o równym statusie, a czasami także wielkości. Podstawowy wniosek odległego od Biskupina projektu badawczego posiadał jednak cenne i uniwersalne przesłanie: społeczeństwa prahistoryczne nie mogą być rozpatrywane w izolacji, lecz jako fragmenty większych regionalnych systemów politycznych i gospodarczych³³, egzemplifikujących właściwości kulturowe „typów idealnych”³⁴.

¹ D. Piotrowska, *Wykopaliska biskupińskie w archeologii i kulturze polskiej XX wieku*, [w:] *Drewno archeologiczne. Badania i konwersacja*, pod red. L. Babińskiego, Biskupin 1999, s. 11-28.

² G. Marshall (red.), *Słownik socjologii i nauk społecznych*, Warszawa 2005, s. 405-406.

³ M. Weber, „Obiektywność” poznania w naukach społecznych, [w:] *Problemy socjologii wiedzy*, pod red. A. Chmielnika, S. Czerniaka, J. Niźnika i S. Rainko, Warszawa 1985, s. 82-84.

⁴ J.H.Turner, *Struktura teorii socjologicznej*, Warszawa 2006, s. 21.

⁵ S.Tabaczyński, *Zdzisław Adam Rajewski i Biskupin*, [w:] *Badacze Biskupina*, pod red. A. Grossman i W. Piotrowskiego, Biskupin 2005, s. 65

⁶ A. Mierzwiński, *Zagadnienie obronności osiedli typu biskupińskiego. O potrzebie alternatywnej interpretacji*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 48, 2000, s. 149.

⁷ A. Grossman, *Rozwiązania konstrukcyjne osady obronnej kultury lużyckiej w Biskupinie – standardy czy nowość?*, [w:] *Architektura i budownictwo epoki brązu i wczesny okres epoki żelaza w Europie Środkowej*, pod red. B. Gedigi i W. Piotrowskiego, Biskupin–Wrocław 2006, s. 87.

⁸ J. Kostrzewski, *Kilka uwag uzupełniających o budowle mieszkalnych i obronnych kultury lużyckiej w Biskupinie*, [w:] *Gród prasłowiański w Biskupinie w powiecie żnińskim*, pod red. J. Kostrzewskiego, Poznań 1938, s. 19-21.

⁹ A. Grossman, *Rozwiązania konstrukcyjne...*, s. 87.

¹⁰ J. Kostrzewski, *Kilka uwag...*, s. 19-23.

¹¹ A. Mierzwiński, *Zagadnienie obronności...*, s. 141-151.

- ¹² A. Niesiołowska-Wędzka, *Problem genezy i funkcji grodów „typu biskupińskiego” w świetle oddziaływań kultur południowych*, „*Slavia Antiqua*”, t. 23, 1976, s. 17-23.
- ¹³ J. Kostrzewski, op. cit., s. 18.
- ¹⁴ A. Niesiołowska-Wędzka, *Problem genezy...*, s. 34.
- ¹⁵ M. Henneberg, J. Ostoja-Zagórski, *Próba modelowej rekonstrukcji gospodarki mieszkańców halsztackich grodów typu biskupińskiego*, „*Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*”, t. 25, nr 3, 1977, s. 319-340; J. Ostoja-Zagórski, *Problemy organizacji halsztackich wspólnot terytorialno-gospodarczych typu biskupińskiego*, [w:] *Prahisteryczny gród w Biskupinie. Problematyka osiedli obronnych na początku epoki żelaza*, pod red. J. Jaskanisa, Warszawa 1991, s. 37-56.
- ¹⁶ W. Hensel, *W sprawie metody mikroregionalnej w archeologii*, [w:] *Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych*, R. 11, z. 3, 1960, s. 27-29.
- ¹⁷ W. Śmigieński, *Grody kultury lużyckiej w Wielkopolsce. Wstęp do problematyki*, [w:] *Prahisteryczny gród w Biskupinie. Problematyka osiedli obronnych na początku epoki żelaza*, pod red. J. Jaskanisa, Warszawa 1991, s. 31-32.
- ¹⁸ J. Ostoja-Zagórski, *Spoleczności epoki brązu i żelaza*, [w:] *Pradzieje Wielkopolski*, pod red. M. Kobusiewicza, Poznań 2008, s. 218.
- ¹⁹ A. Grossman, op. cit., s. 97.
- ²⁰ A. Mierzwiński, op. cit., s. 149.
- ²¹ Ibidem., s. 143.
- ²² Ibidem, s. 147.
- ²³ D. Piotrowska, *Biskupin – ideologie – kultura*, [w:] *Archeologia, kultura, ideologie*, pod red. B. Gediga i W. Piotrowskiego, *Biskupin-Wrocław* 2004, s. 138.
- ²⁴ D. Piotrowska, *Biskupin – ideologie – kultura*, s. 107-129.
- ²⁵ S. Tabaczyński, *Zdzisław Adam Rajewski...*, s. 63-65.
- ²⁶ A.F. Harding, J. Ostoja-Zagórski, J. Strzałko, *Archeologiczno-przyrodnicze badania mikroregionalne w Sobiejuchach koło Żnina*, [w:] *Prahisteryczny gród w Biskupinie. Problematyka osiedli obronnych na początku epoki żelaza*, pod red. J. Jaskanisa, Warszawa 1991, s. 197-215.
- ²⁷ D. Piotrowska, *Biskupin – ideologie – kultura*, s. 106.
- ²⁸ B. Gediga, *Sztuka pradziejowa i wczesnośredniowieczna jako źródło historyczne. Wprowadzenie*, [w:] *Sztuka pradziejowa i wczesnośredniowieczna jako źródło historyczne*, pod red. B. Gediga i W. Piotrowskiego, *Biskupin-Wrocław* 2008, s. 7-9.
- ²⁹ D. Piotrowska, *Biskupin – ideologie – kultura*, s. 142.
- ³⁰ W. Zajączkowski, *Biskupin wczoraj i dziś*, [w:] *Stan i perspektywy zachowania drewna biskupińskiego*, pod red. L. Babińskiego, *Biskupin* 2009, s. 29-30.
- ³¹ Z. i S. Kurnatowscy, *Archeologia polska w dobie podejmowania badań w Biskupinie*, [w:] *Badacze Biskupina*, pod red. A. Grossman i W. Piotrowskiego, *Biskupin* 2005, s. 15-20.
- ³² S. Tabaczyński, op. cit., s. 66.
- ³³ C. Renfrew, P. Bahn, *Archeologia. Teorie, metody, praktyka*, Warszawa 2002, s. 478-485.
- ³⁴ J.H. Turner, *Struktura teorii...*, s. 20-21.